

Ασπασία Ιωαννίδου

(Εκπαιδευτικός προσχολικής αγωγής)

Η αναπηρία σε βιβλία παιδικής λογοτεχνίας για παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας

Disability in Literature for Preschool and First-School age children.

Abstract

Our modern society is characterized by diversity due to the coexistence of people with different nationalities, religious, linguistic and socio-cultural identities, different individual characteristics, abilities and skills. This diversity is reflected in the education system, which must embrace the principles of intercultural education and focus on raising children's awareness on such issues. Informing young children on disability matters has become essential, especially now that educational and social inclusion of people with disabilities is being promoted. Within the present paper we are trying to detect disability in Literature for Preschool and First School age children as well as the social attitude of the era towards it. Therefore, having as a theoretical basis, both that Literature is considered to be one of the social sensitization tools on matters of racism and social exclusion, and that children should not be excluded from reality and serious social issues, we are trying to investigate the way cultural identity of disability is represented in fairytales. We start with the hypothesis that Disability in Children's Literature can reproduce stereotypical attitudes but at the same time, through the possibilities it offers, it can help children tackle stereotypes and adopt values of humanity, empathy, respect to individuality and diversity. For the purpose of this work we have used the research method of Content Analysis, a method of controlled and systematic description and interpretation of the written discourse.

Key words: Children's Literature, Preschool Education, disability, diversity, critical analysis

1. Εισαγωγή

Η σύγχρονη κοινωνία μας χαρακτηρίζεται από πολυμορφία που οφείλεται στη συνύπαρξη ατόμων με διαφορετικές εθνικότητες, θρησκευτικές, γλωσσικές και κοινωνικοπολιτισμικές ταυτότητες, διαφορετικά ατομικά χαρακτηριστικά, ικανότητες και δεξιότητες. Οποιαδήποτε ετερότητα αντικατοπτρίζεται και στο εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο βασιζόμενο στις αρχές της διαπολιτισμικής αγωγής και σεβόμενο την Οικουμενική Διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, τη Διακήρυξη του Ο.Η.Ε. για τα Δικαιώματα του Παιδιού, τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρίες (Νόμος 2817/2000) για την εκπαίδευση των ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, οφείλει στη στοχοθεσία του να περιλαμβάνει την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των παιδιών σε θέματα διαφορετικότητας. Η Αναπηρία, την οποία και ανιχνεύουμε με την παρούσα εργασία, σε βιβλία Παιδικής Λογοτεχνίας για παιδιά Προσχολικής και Πρώτης σχολικής ηλικίας, επίσης συνιστά διαφορά και αντανακλά την κοινωνική στάση της εποχής απέναντι της.

Η ευαισθητοποίηση και η ενημέρωση των μικρών παιδιών σε θέματα που αφορούν την αναπηρία είναι απαραίτητη, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, που προωθείται η εκπαιδευτική και κοινωνική ένταξη των ατόμων με αναπηρία. Η Λογοτεχνία ως γνωστό, αποτελεί έναν παράγοντα συγκρότησης της ταυτότητας του ατόμου καθώς φέρει κοινωνικές και πολιτισμικές αναπαραστάσεις. Έτσι ξεκινούμε με την υπόθεση ότι η Παιδική Λογοτεχνία με θέμα την αναπηρία μπορεί να αναπαράγει στερεοτυπικές στάσεις αλλά μπορεί και ταυτόχρονα, μέσα από τις δυνατότητες που προσφέρει, να αποτελεί αφορμή για την αντιμετώπιση στερεοτύπων βοηθώντας τα παιδιά να υιοθετούν αξίες ανθρωπισμού, ενσυναίσθησης και σεβασμού της ατομικότητας και της διαφορετικότητας.

«Η Παιδική Λογοτεχνική αφήγηση διευρύνει τις εμπειρίες των παιδιών, αναπαράγει ιδέες, αξίες, πρότυπα και στάσεις της κοινωνίας» (Ντόβα, 2012: 250) ενώ «αποτελεί αφορμή για έκφραση συναισθημάτων, αξιών και απόψεων» (Χατζησαββίδης, 2002: 111) και, επίσης, αναφορικά με την Ειδική Αγωγή, σύμφωνα με τον Καρακίτσιο «η δύναμη της λογοτεχνικής αφήγησης συνίσταται στο γεγονός ότι αποτελεί μια πιο ελεύθερη και πιο γοητευτική προσέγγιση του χώρου της Ειδικής Αγωγής σε σχέση με οποιοδήποτε εγχειρίδιο Ειδικής Αγωγής».¹

Έχοντας επομένως, ως θεωρητικό έρεισμα ότι η Λογοτεχνία αφενός θεωρείται ένα από τα μέσα που ευαισθητοποιούν κοινωνικά σε θέματα ρατσισμού και κοινωνικού αποκλεισμού και αφετέρου ότι τα παιδιά δεν πρέπει να αποκλείονται από την πραγματικότητα και από τα σοβαρά κοινωνικά θέματα, επιχειρείται η εξέταση παιδικών αφηγημάτων με θεματικό άξονα την αναπηρία. Συγκεκριμένα για τους σκοπούς της εργασίας μας επιλέχθηκε η «Μαργαρίτα» της Μαρίας Συμεωνίδου² από το Κυπριακό Ανθολόγιο του Δημοτικού, Μέρος Α' για τις Τάξεις Γ' & Δ'.

Στόχος της εργασίας να ερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο αναπαρίσταται η πολιτιστική ταυτότητα της αναπηρίας και να απαντηθούν ερευνητικά ερωτήματα σχετικά με τη συμπεριφορά και τη στάση αυτού που τη βιώνει, τι σκέφτεται, τι νιώθει και πως τον αντιμετωπίζουν οι «άλλοι». Πόσο το άτομο με αναπηρία της λογοτεχνίας μοιάζει ή διαφέρει με αυτό της πραγματικότητας και της καθημερινότητας; Καταφέρνουν τελικά το άτομο με αναπηρία και οι «άλλοι» να ξεπεράσουν τις διαφορές τους και να αποδεχτούν την ετερότητα; Μπορεί λοιπόν, η Παιδική Λογοτεχνία να βοηθήσει στην προώθηση της κατανόησης της διαφορετικότητας και τον σεβασμό των διαφορετικών ταυτοτήτων;

Για την επίτευξη του στόχου της εργασίας αυτής χρησιμοποιήθηκε ως ερευνητική μέθοδος η Ανάλυση Περιεχομένου, η οποία αποτελεί μια μέθοδο ελεγχόμενης και συστηματικής περιγραφής και ερμηνείας του γραπτού λόγου. Σε αντίθεση λοιπόν με την απλή ανάγνωση του κειμένου, «η ανάλυση περιεχομένου επιτρέπει τη συστηματική διερεύνηση του κειμένου...Οδηγεί στη συστηματική κωδικοποίηση του γραπτού και του προφορικού λόγου κι ως εκ τούτου αντιστοιχεί στην ποσοτικοποίηση του περιεχομένου», ούτως ώστε να μπορεί να διαπιστωθεί η σημασία

¹ Καρακίτσιο, Α. (χ.χ.) *Λογοτεχνία και πραγματικότητα. Η περίπτωση της ειδικής αγωγής*, (άρθρο). Διαθέσιμο στο <http://anagnostis.weebly.com/>. Ανακτήμένο στις 1/2/2016.

² Συμεωνίδου, Μ. (1990). Η Μαργαρίτα. Στο Α. Πολυδώρου, Ν. Αναστασιάδου & Α. Χριστοφόρου (Επιμ.). *Κυπριακό Ανθολόγιο Δημοτικού Μέρος Α', Τάξεις: Γ' & Δ', 163-165*. Λευκωσία: Εκδ. Υ.Α.Π. Διαθέσιμο στο <https://diorisimoi.moec.gov.cy/index.php/el/se-dde>.

που φέρουν στο ίδιο το κείμενο, αλλά και σε σύγκριση με άλλα. (Κυριαζή, 1999: 284). Ωστόσο, ζητούμενο κατά την Mason, σε κάθε ερευνητική διαδικασία είναι η διασφάλιση της ποιότητας και της εγκυρότητας της ερμηνείας και της ανάλυσης των δεδομένων από τον ερευνητή (Mason, 2003: 337). Ένα ζητούμενο που επιχειρήθηκε να ικανοποιηθεί και στην παρούσα έρευνα προκειμένου να οδηγηθούμε σε ασφαλή συμπεράσματα.

2. Η έρευνα

2.α. Το εξεταζόμενο υλικό

Στην παρούσα εργασία για τις ανάγκες της έρευνας επιλέχθηκε το αφήγημα «Η Μαργαρίτα» της Μαρίας Συμεωνίδου, από το Κυπριακό Ανθολόγιο του Δημοτικού, Μέρος Α' (Τάξεις: Γ' & Δ'), Λευκωσία, 1995, σσ.: 163-165, κυρίως, επειδή υπάρχει ήδη σε σχολικό εγχειρίδιο και άρα προτείνεται επίσημα ως κατάλληλο για διδασκαλία από το Δημόσιο Κυπριακό εκπαιδευτικό σύστημα. Είναι σύντομο, με ύφος λιτό και γλώσσα απλή και διαθέτει τυπικά χαρακτηριστικά των παραμυθιών που γοητεύουν τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας.

Η μικρή μαργαρίτα, σε έναν κήπο όπου κυριαρχεί η ομοιομορφία και το κατά σύμβαση «φυσιολογικό», έχει ένα «κενό», ένα πέταλο λιγότερο, γεγονός που την καθιστά «διαφορετική» και της στερεί τη δυνατότητα να κάνει ό,τι και οι υπόλοιπες μαργαρίτες, με ό,τι αυτό συνεπάγεται σε επίπεδο ταυτοτήτων, στάσεων, συναισθημάτων και αξιών. Η αναπηρία στην προκειμένη περίπτωση υπονοείται, ορίζεται έμμεσα και προβάλλεται με ανιμιστικό τρόπο σε ένα φυτό και όχι σε πρόσωπο.

2.β. Μεθοδολογία της έρευνας

Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας και τη διερεύνηση της αναπαράστασης της αναπηρίας στη «Μαργαρίτα» θεωρήθηκε ως καταλληλότερη η μέθοδος της σύζευξης του ποσοτικού και του ποιοτικού παραδείγματος ανάλυσης περιεχομένου. Στην περίπτωση της σύζευξης, η ποιοτική ανάλυση συνιστά την ερμηνευτική προσέγγιση των ευρημάτων υπό το πρίσμα της θεωρητικής πλαισίωσης της έρευνας και της συν-εκτίμησης των παραγόντων του πλαισίου αναφοράς³.

Η Ανάλυση Περιεχομένου μπορεί να είναι ποιοτικού ή ποσοτικού τύπου. «Η ανάλυση περιεχομένου μετατρέπει δευτερογενές υλικό ποιοτικής φύσης σε μορφή ποιοτικών δεδομένων» (Κυριαζή, 2009: 283). Στην ποσοτική ανάλυση ενδιαφέρει πόσο συχνά εμφανίζεται η μονάδα ανάλυσης, ενώ «η ποιοτική ανάλυση εξετάζει την εμφάνιση ή μη χαρακτηριστικών του περιεχομένου» (Δημάση, 1996: 86). Η ποσοτική προσέγγιση παράγει αριθμούς που μπορούν να απεικονιστούν με διάφορες στατιστικές μεθόδους ενώ η ποιοτική προσέγγιση παράγει περιγραφές ή τυπολογίες μαζί με τις εκφράσεις από τα θέματα που απεικονίζουν τον τρόπο αντίληψης της κοινωνίας.

«Η ποσοτική ανάλυση περιεχομένου αναλύει την παρουσία ή την απουσία ιδιαίτερων λέξεων, μηνυμάτων ή και εικόνων που προκύπτουν από το περιεχόμενο του κειμένου. Η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου, αναλύει και ερμηνεύει τα ευρήματα με βάση το τι λέγεται (το φανερό) και το πώς λέγεται (το λανθάνον) ή και το τι (και γιατί)

³ Δημάση, Μ. (2015). Πανεπιστημιακές σημειώσεις για το μάθημα «Επιστημονική Τεχνολογία - Μεθοδολογία Έρευνας», στα πλαίσια του ΔΔΔΠΜΣ «Ψυχοπαιδαγωγικές, διδακτικές και διαπολιτισμικές προσεγγίσεις στις Ανθρωπιστικές Επιστήμες».

δε λέγεται, κυρίως με σημείο αναφοράς τη θέση του ευρήματος στο υπό έρευνα υλικό και την προθετικότητα του πομπού (ομάδα σύνταξης και πολιτική περιρρέουσα ατμόσφαιρα)» (Berelson, 1952: 21; Holsti, 1968: 601)⁴.

Πιο συγκεκριμένα για την εφαρμογή της μεθόδου ακολουθήθηκε η παρακάτω πορεία:

- αρχικά, έγινε ο καθορισμός του θέματος και των μονάδων δειγματοληψίας (λέξη, φράση πρόταση, παράγραφος, εικόνα: φωτογραφία, σκίτσο),
- ακολούθησε η αποδελτίωση του ερευνώμενου υλικού (η αποδελτίωση έγινε με βάση σημασιολογικά και όχι γραμματικά ή συντακτικά κριτήρια),
- η κωδικοποίηση των ευρημάτων (δημιουργήθηκε σύστημα θεματικών κατηγοριών) και
- τέλος, η ανάλυσή τους (Μπονίδης, 2004: 50-55).

2.γ. Υπόθεση της έρευνας

«Η λογοτεχνία, ενώ ψυχαγωγεί τους ενήλικες ή τροποποιεί τις απόψεις τους, στην περίπτωση των παιδιών τις διαμορφώνει». (Κανατσούλη, 1997, σ.14). Μέσα από τα έργα της Παιδικής Λογοτεχνίας «καλλιεργούνται στάσεις και μεταβιβάζονται αξίες και πρότυπα συμπεριφοράς που σχετίζονται με τη συναισθηματική σφαίρα της προσωπικότητας και συνεπώς επηρεάζουν τις απόψεις, τις πεποιθήσεις και τις επιλογές του ατόμου» (Λαλαγιάννη, 2003: 10-11). Μέσω των κοινωνικών και πολιτισμικών αναπαραστάσεων που φέρει, η λογοτεχνία αποτελεί σημαντικό παράγοντα συγκρότησης της ταυτότητας του ατόμου. Η Παιδική Λογοτεχνία με θέμα την αναπηρία μπορεί επομένως, να αναπαράγει, στερεοτυπικές στάσεις αλλά και ταυτόχρονα μπορεί, μέσα από τις δυνατότητες που προσφέρει και την επιλογή κατάλληλων παιδαγωγικά τεχνικών, να βοηθά στην εξοικείωση και την αποδόμηση στερεοτύπων σχετικών με αυτήν, βοηθώντας έτσι, τα παιδιά να υιοθετούν αξίες ανθρωπισμού, ενσυναίσθησης και σεβασμού της ατομικότητας και της διαφορετικότητας. Άλλωστε, όπως υποστηρίζει και η Λότη Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου η παιδική λογοτεχνία «είτε το θέλει είτε όχι λειτουργεί παιδαγωγικά». Επίσης, η «πολιτικά ορθή» και όχι η «στερεοτυπική» γλώσσα της Παιδικής Λογοτεχνίας είναι επίσης σημαντική, επειδή οι λέξεις απεικονίζουν τις θέσεις και τις πεποιθήσεις μας και άρα μεταφέρουν ισχυρά μηνύματα που μπορούν να διαμορφώσουν στάσεις

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω, η Blaska (2004) προτείνει δέκα κριτήρια για την αξιολόγηση βιβλίων που πραγματεύονται με παιδαγωγικά κατάλληλο τρόπο το θέμα της αναπηρίας:

- να προωθούν κατανόηση και όχι οίκτο
- να δείχνει αποδοχή και όχι γελοιοποίηση
- να δίνουν έμφαση στην επιτυχία και όχι στην αποτυχία
- να προωθούν θετικές εικόνες των ατόμων με αναπηρία
- να βοηθούν τα παιδιά να αποκομίζουν ακριβή κατανόηση της ασθένειας και της αναπηρίας

⁴ Δημάση, Μ. (2010). Κειμενικά είδη και δια-πολιτισμική ανάγνωση των εγχειριδίων γλωσσικής διδασκαλίας του Γυμνασίου. Στο Π. Καμπάκη-Βουγιουκλή, Μ. Δημάση(Επιμέλεια), Πρακτικά του Συνεδρίου *Ζητήματα Διδακτικής της Γλώσσας*, Κομοτηνή 7-8 Μαΐου 2010. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, 2012, σσ. 27-54.

- να επιδεικνύουν σεβασμό για τα άτομα με αναπηρία.
- να προωθούν την ιδέα «ένας από μας» κι όχι «ένας από αυτούς»
- να χρησιμοποιούν γλώσσα που πρώτα να προβάλλει το άτομο και μετά την αναπηρία που αυτό έχει
- να παρουσιάζουν την αναπηρία ή το άτομο που τη βιώνει με ρεαλιστικό τρόπο και
- να εικονογραφούν ρεαλιστικά τα άτομα με αναπηρία.

Στο υπό έρευνα αφήγημά, πώς εκφράζονται και αντιμετωπίζονται η αναπηρία και η ετερότητα; Απεικονίζονται παιδαγωγικά κατάλληλα, με βάση το κοινωνικό μοντέλο που «τυπικά» επικρατεί στις μέρες μας; Η γλώσσα και το ύφος του κειμένου και των χαρακτήρων είναι συναισθηματικά και στερεοτυπικά φορτισμένο; Το τι συμβαίνει τελικά, στην περίπτωση του υπό εξέταση λογοτεχνικού κειμένου, μένει να αποδειχθεί από την έρευνα.

2.δ. Ορισμός θεματικών κατηγοριών

Οι θεματικές κατηγορίες προέκυψαν επαγωγικά. Οι καθορίζονται είτε εκ των προτέρων, λαμβάνοντας υπόψη το θεωρητικό πλαίσιο, είτε εξάγονται από τη μελέτη του ερευνώμενου υλικού. Στην περίπτωση αυτή το σύστημα των κατηγοριών είναι «επαγωγικό».

Οι θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν, αναφέρονται στους χαρακτήρες που πρωταγωνιστούν στην ιστορία, των οποίων η υπόσταση διαμορφώνεται ανάλογα με την προσωπικότητα και την ιδιαίτερη ιδιοσυγκρασία του συγγραφέα αλλά φυσικά και του αναγνώστη. Στην ιστορία μας οι χαρακτήρες δεν είναι ανθρώπινα όντα, είναι κειμενικές κατασκευές αλλά στη συνείδηση του αναγνώστη και συγκεκριμένα της παιδικής ψυχής και μέσα από τα εκφραστικά μέσα της συγγραφέως, παίρνουν ανθρώπινες διαστάσεις. Αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο της αφήγησης και σημαντικό δομικό άξονα της ιστορίας. Έτσι έχουμε ως θεματικούς άξονες:

- τον **Αφηγητή** που μέσα από τον λόγο του παρουσιάζονται οι υπόλοιποι χαρακτήρες και εξελίσσεται η πλοκή της ιστορίας,
- τη **Μαργαρίτα**, η οποία και βιώνει την «αναπηρία» και την ετερότητα και γύρω από την οποία πλέκεται όλη η ιστορία, οι διάλογοι, οι σκέψεις, τα συναισθήματα οι αντιδράσεις και οι πράξεις,
- τα **άλλα λουλούδια**, που συνθέτουν τον περίγυρο στον οποίο διαδραματίζεται η ιστορία
- και ο **Ήλιος** που παίζει έναν καθοριστικό ρυθμιστικό ρόλο στην ιστορία.

Μέσα από τον λόγο, τις σκέψεις και τις πράξεις των χαρακτήρων της ιστορίας για το υπό διερεύνηση θέμα μας *την αναπηρία*, προέκυψαν και οι υποκατηγορίες της έρευνας που είναι:

- **η Αναπηρία/Ετερότητα** και πως τη διαχειρίζονται οι ήρωες μέσω της συγγραφέως
- **οι Αξίες** που προβάλλονται μέσα από τα λόγια και τις πράξεις των ηρώων
- **τα Συναισθήματα** που βιώνουν και εκφράζουν οι συμμετέχοντες στην ιστορία μας σχετικά με τη διαφορετικότητα
- **η Συμπεριφορά/Στάση** απέναντι στην αναπηρία, η οποία και προκαλεί τα συναισθήματα, εκδηλώνει τις αξίες και βρίσκεται σε μια σχέση αλληλεπίδρασης με τις Ταυτότητες.
- **η Ταυτότητα** ως στοιχείο αυτοπροσδιορισμού και προϊόντος κοινωνικών αλληλεπιδράσεων και τόσο καθοριστικό στη διαμόρφωση στάσεων, κανόνων, στερεοτύπων αλλά και της έννοιας της *Ετερότητας*.

Επιπλέον οι παραπάνω θεματικές κατηγορίες και υποκατηγορίες εξετάζονται και ως προς αν η αναφορά σε αυτές μέσα στο κείμενο έχει κατεύθυνση θετική, αρνητική ή ουδέτερη.

3. Τα Ευρήματα - Ποσοτική και Ποιοτική Ανάλυση

Πίνακας 1

χ	ψ	Φωτογραφία	Λέξη	Φράση	Πρόταση	Παράγραφος	Σύνολο αναφορών	Ποσοστά επί τοις %
	1. Ο Αφηγητής	-	1	2	17	3	23	56,10%
	2. Η Μαργαρίτα	-	-	-	7	2	9	21,95%
	3. Τα άλλα λουλούδια	-	-	-	1	-	1	2,44%
	4. Ο Ήλιος	-	-	-	8	-	8	19,51%
	Σύνολο αναφορών	0	1	2	33	5	41	
	Ποσοστά επί τοις %		2,44%	4,88%	80,49%	12,19%		100%

(όπου ψ: οι μονάδες δειγματοληψίας και χ: οι θεματικές κατηγορίες)

Πίνακας 2

χ	ψ	Θετική	Αρνητική	Ουδέτερη	Σύνολο αναφορών	Ποσοστά επί τοις %
	1. Ο Αφηγητής	7	8	8	23	56,10%
	2. Η Μαργαρίτα	6	3	-	9	21,95%
	3. Τα άλλα λουλούδια	-	1	-	1	2,44%
	4. Ο Ήλιος	8	-	-	8	19,51%
	Σύνολο αναφορών	21	12	8	41	
	Ποσοστά επί τοις %	51,22%	29,27%	19,51%		100%

(όπου ψ: οι κατευθύνσεις και χ: οι θεματικές κατηγορίες)

Σύμφωνα με τον πίνακα 1, οι συνολικές αναφορές των θεματικών κατηγοριών ανέρχονται σε 41. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι περισσότερες, 23 επί του συνόλου, δηλαδή λίγο περισσότερες από τις μισές, εντοπίζονται στον Αφηγητή, γεγονός που υποδηλώνει ότι η συγγραφέας Συμεωνίδα Μαρία τον καθιστά το σημαντικότερο πρόσωπο για την εξέλιξη της ιστορίας της, μια και ως κύριο αφηγηματικό τρόπο χρησιμοποιεί την διήγηση και την τριτοπρόσωπη αφήγηση. Ο Αφηγητής με βάση τη συμμετοχή του στην ιστορία, παρουσιάζεται ως ομοδιηγητικός, συμμετέχει στην ιστορία την οποία αφηγείται ως παρατηρητής, εφόσον δεν συμμετέχει στα γεγονότα και αφηγείται σε τρίτο πρόσωπο, βρίσκεται έξω από την υπόθεση και άρα υπάρχει εξωτερική οπτική γωνία. Όσον αφορά τη σχέση του με τα υπόλοιπα πρόσωπα της ιστορίας, ξέρει όσα και αυτά και επομένως υπάρχει

εσωτερική εστίαση. Επιπλέον, σύμφωνα με τον πίνακα 2, αξίζει να τονισθεί η προσπάθεια της συγγραφέως να διατηρηθεί μια κάποια ισορροπία και αντικειμενικότητα απέναντι σε ένα τόσο σοβαρό θέμα όπως η διαχείριση της ετερότητας και της αναπηρίας καθώς η κατεύθυνση των αναφορών στον Αφηγητή, που είναι και οι περισσότερες, είναι σχεδόν ίσα κατανεμημένες σε θετικές, αρνητικές και ουδέτερες.

Στον πίνακα 1, το αμέσως μεγαλύτερο ποσοστό, ελάχιστα βέβαια μεγαλύτερο από αυτό του Ήλιου, συγκεντρώνει η Μαργαρίτα, παρόλο που στα μάτια του αναγνώστη είναι η πρωταγωνίστρια και αυτή που βιώνει την αναπηρία. Ωστόσο, ο λόγος της είναι ευθύς, με φωναχτούς μονολόγους αλλά και διαλόγους με τον Ήλιο, ο οποίος έχει μόνο μια αναφορά λιγότερη από αυτή της Μαργαρίτας. Η συγγραφέας χρησιμοποιώντας ως αφηγηματικό μέσο τον διάλογο και το πρώτο πρόσωπο δίνει ζωντάνια και περισσότερη δύναμη στο λόγο και στα μηνύματα που εκφράζονται μέσα από τους συγκεκριμένους χαρακτήρες. Και αυτό γίνεται καλύτερα αντιληπτό αν παρατηρήσει κανείς ότι στον πίνακα 2 οι αναφορές της Μαργαρίτας είναι στην πλειοψηφία τους θετικές ενώ του Ήλιου είναι κατεξοχήν θετικές. Επομένως, επιχειρείται κατά κάποιο τρόπο να υπερισχύσει η θετική και αισιόδοξη στάση απέναντι στο «πρόβλημα» και λιγότερο η στερεοτυπική και μίζερη αντιμετώπιση.

Επίσης, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι παρότι στη θεματική κατηγορία «τα άλλα λουλούδια» υπάρχει μία μόνο άμεση αναφορά σε πρώτο πρόσωπο και κανονικά θα έπρεπε να παραλειφθεί και να μην συνιστά κατηγορία, κατ' εξαίρεση την συμπεριλαμβάνεται, επειδή θεωρείται μείζονος σημασίας για τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζεται η ετερότητα και συγκεκριμένα η αναπηρία από την πλειονότητα, καθώς η κατεύθυνση της μοναδικής αυτής αναφοράς είναι αρνητική, στερεοτυπική με προκαταλήψεις («*Η καημένη. Τι άσχημη που είναι!*»). Οι υπόλοιπες αναφορές στην κατηγορία αυτή γίνονται μέσα από τον αφηγητή και είναι έμμεσες και περιγραφικές ίσως για να υποβαθμιστεί ο ρόλος τους. Τέλος, η πρώτη στήλη στον πίνακα 1, με μηδενικές αναφορές σε Εικόνες, υπάρχει απλά για να τονιστεί πως παρόλο που το αφήγημα απευθύνεται σε παιδιά ωστόσο υπάρχει παντελής έλλειψη εικόνων. Οπότε η αφήγηση βασίζεται μόνο στην κειμενική γλώσσα και όχι στην εικονική.

Πίνακας 3

ψ	Λέξη	Φράση	Πρόταση	Παράγραφος	Σύνολο αναφορών	Ποσοστά επί τοις %
χ						
A. Αναπηρία/Ετερότητα	1	-	3	1	5	12,20%
B. Αξίες	-	1	5	-	6	14,63%
Γ. Συναισθήματα	-	-	6	1	7	17,07%
Δ. Συμπεριφορά/Στάση	-	1	10	1	12	29,27%
Ε. Ταυτότητα	-	-	9	2	11	26,83%
Σύνολο αναφορών	1	2	33	5	41	
Ποσοστά επί τοις %	2,44%	4,88%	80,49%	12,19%		100%

(όπου ψ: οι μονάδες δειγματοληψίας και χ: οι υποκατηγορίες)

Πίνακας 4

χ	Ψ	Θετική	Αρνητική	Ουδέτερη	Σύνολο αναφορών	Ποσοστά επί τοις %
	A. Αναπηρία/Ετερότητα	1	3	1	5	12,20%
	B. Αξίες	4	1	1	6	14,63%
	Γ. Συναισθήματα	2	3	2	7	17,07%
	Δ. Συμπεριφορά/Στάση	5	3	4	12	29,27%
	E. Ταυτότητα	9	2	-	11	26,83%
	Σύνολο αναφορών	21	12	8	41	
	Ποσοστά επί τοις %	51,22%	29,27%	19,51%		100%

(όπου ψ : η κατεύθυνση και χ : οι υποκατηγορίες)

Στον πίνακα 3 οι περισσότερες αναφορές εντοπίζονται στις υποκατηγορίες Συμπεριφορά/Στάση και Ταυτότητα, με μόνο μία αναφορά διαφορά. Ακολουθούν οι υποκατηγορίες Συναισθήματα και Αξίες ενώ οι λιγότερες αναφορές υπάρχουν στην Αναπηρία/Ετερότητα.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα 4 επισημαίνεται ότι οι περισσότερες αναφορές με θετική κατεύθυνση είναι στην υποκατηγορία Ταυτότητα και κατόπιν Συμπεριφορά/Στάση και Αξίες. Οι αναφορές με αρνητική κατεύθυνση είναι λιγότερες σε σχέση με τις θετικές και κατά λίγο περισσότερες από τις ουδέτερες. Επιβεβαιώνεται, λοιπόν, η διάθεση της συγγραφέως να μην υπερτονίσει στο έργο της την εικόνα της αναπηρίας της Μαργαρίτας σαν διαφορά και πρόβλημα αλλά να αναδείξει την έννοια της ετερότητας μέσα από την έννοια της ταυτότητας και της μοναδικότητας του «εγώ». Το άτομο κατασκευάζει την αυτοεικόνα και αυτοαντίληψη του αξιοποιώντας την επανατροφοδότηση που λαμβάνει σε σταθερή βάση από τους άλλους. Μέσα από τις αλληλεπιδράσεις οι ταυτότητες γίνονται αντικείμενο διαπραγμάτευσης και επιβεβαιώνεται ή αποδυναμώνεται η επίγνωση του εαυτού. Εφόσον λοιπόν, η ταυτότητα ενός ατόμου προσδιορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τους άλλους, η ετικέτα της κατωτερότητας που συνοδεύει συχνά την οποιαδήποτε ετερότητα και επιβάλλεται, συνήθως, από την ισχυρή ομάδα ή την πλειοψηφία, μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την απομόνωση και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Με την ανάδειξη όμως όλων των στοιχείων που συνθέτουν την ταυτότητα κάποιου ως ισάξια μπορεί υπάρξει ισορροπία, κατανόηση και επαναπροσδιορισμός.

Εμφανίζεται, λοιπόν, η Μαργαρίτα να απαριθμεί και να περιγράφει με παραστατικό τρόπο και τη χρήση πολλών επιθέτων τα κάλλη και τα ξεχωριστά χαρακτηριστικά και ιδιότητες των άλλων λουλουδιών, ενώ ο Ήλιος σαν από μηχανής θεός, με «εργαλείο» το ευεργετικό φως του, αναδεικνύει και τα άλλα χαρακτηριστικά εκτός από την αναπηρία, που συνθέτουν την ταυτότητα της Μαργαρίτας. Έτσι επικρατεί ένα αίσθημα δικαίου, λυτρωτικό για την ψυχή των διαφορετικών ταυτοτήτων που συνθέτουν την ιστορία μας και συμμετέχουν σε αυτήν ως ήρωες, ως αναγνώστες ή ως συγγραφέας.

Πίνακας 5

χ	ψ	1 Αφηγητής	2 Η Μαργαρίτα	3 Τα άλλα λουλούδια	4 Ο Ήλιος	Σύνολο	Ποσοστά επί τοις %
	A. Αναπηρία/Ετερότητα	2	1	1	1	5	12,20%
	B. Αξίες	1	2	-	3	6	14,63%
	Γ. Συναισθήματα	5	2	-	-	7	17,07%
	Δ. Συμπεριφορά/Στάση	10	1	-	1	12	29,27%
	Ε. Ταυτότητα	5	3	-	3	11	26,83%
	Σύνολο αναφορών	23	9	1	8	41	
	Ποσοστά επί τοις %	56,10%	21,95%%	2,44%	19,51%		100%

(όπου ψ: οι θεματικές κατηγορίες και χ: οι υποκατηγορίες)

Στον πίνακα 5 μέσω του συσχετισμού των θεματικών κατηγοριών με τις υποκατηγορίες διαπιστώνεται για άλλη μια φορά η τάση της συγγραφέως μέσω του αφηγητή να εστιάζει στις συμπεριφορά και τη στάση των ηρώων απέναντι στην αναπηρία, καθώς οι αναφορές αυτές πλειοψηφούν κατά πολύ έναντι των υπολοίπων. Στη Μαργαρίτα υπάρχει ένα σχεδόν ισότιμο ποσοστό αναφορών σε όλες τις υποκατηγορίες με μεγαλύτερο αυτό των ταυτοτήτων και μικρότερο αυτό του «ιατρικού μοντέλου» της αναπηρίας και της στάσης της απέναντι σε αυτό. Η ίδια όπως προαναφέρθηκε, υπερτονίζει τις αξίες και τα χαρίσματα των «άλλων» όπως ακριβώς και ο Ήλιος υπερτονίζει τα χαρίσματα της Μαργαρίτας ξεδιπλώνοντας όλες τις πτυχές της ταυτότητάς της. Δίνει έμφαση και προτεραιότητα στις αξίες και στον εσωτερικό κόσμο και όχι στον εξωτερικό. Δίνει έμφαση σε αυτά που έχει και μπορεί να κάνει η Μαργαρίτα και όχι σε αυτά που δεν μπορεί, στην εσωτερική και όχι στην εξωτερική ομορφιά. Η μία και μοναδική αναφορά «των άλλων» λουλουδιών εστιάζει στο «πρόβλημα» με τρόπο απαξιωτικό, γεμάτο οίκτο και προκατάληψη «*Η καημένη. Τι άσχημη που είναι!*» ίσως επειδή η συγγραφέας θέλει να δείξει και τη ρεαλιστική πλευρά της αντιμετώπισης της πραγματικότητας που είναι και αρκετά συχνή σε αντιδιαστολή με την ιδανική αντιμετώπιση του Ήλιου αλλά και τη γενναία και αισιόδοξη στάση της ίδιας της Μαργαρίτας.

Ειδικότερα, με τις φράσεις «*αλλά αυτή ήταν διαφορετική από τις άλλες*», «*ενώ όλες είχαν από δέκα πέταλα, αυτή είχε μόνο εννέα κι εκεί όπου φύτρωνε το δέκατο ήταν ένα κενό*» η συγγραφέας εισάγει τον αναγνώστη στην ιστορία, παρουσιάζει το είδος της αναπηρίας και ορίζει την ταυτότητα της μαργαρίτας. Παρομοιάζεται με σωματική/κινητική αναπηρία σε χέρι ή πόδι, πιθανότατα εκ γενετής, καθώς δε γίνεται αναφορά σε κάποιο ατύχημα. Παρουσιάζεται επομένως το «ιατρικό μοντέλο» της αναπηρίας, με τρόπο ωστόσο ανιμιστικό και όχι ρεαλιστικό και άρα πιο προσιτό στις μικρές ηλικίες.

Η αναπηρία ως ένας κοινωνικά κατασκευασμένος χαρακτηρισμός, εξαρτώμενος από το αξιακό σύστημα της εκάστοτε κοινωνίας, έχει την έννοια της «διαφοράς και του αποκλίνοντος από το φυσιολογικό» και γίνεται συχνά αποδέκτης προκατειλημμένων και άδικων συμπεριφορών, απομόνωσης και περιθωριοποίησης, («*Η μαργαρίτα, έτσι χωρίς να το καταλάβει, έμεινε σιγά σιγά μόνη της. Μόνη ξυπνούσε..... μόνη περνούσε τη μέρα της.... κανένα λουλούδι δεν της μιλούσε...*») Στην ιστορία μας υπάρχουν κάποια αρνητικά στερεότυπα μια και η αναπηρία/ετερότητα,

προκαλεί αρνητικές στάσεις και συμπεριφορές, οίκτο, αποστροφή, περιθωριοποίηση, αισθήματα μειονεξίας, (*«Η καημένη. Τι άσχημη που είναι», «... δυστυχώς ενοχλούσε πολύ και όλες τις άλλες», «Δύσκολα της μιλούσαν κι ακόμα πιο δύσκολα την έκαναν παρέα...»*) ή αδιαφορία (*«Κι άλλες φορές πάλι προτιμούσαν να κάνουν πως δεν την βλέπουν»*). Είναι «αόρατη» για τους κάποιους και το χειρότερο είναι ότι αυτή η στάση αποτελεί επιλογή, «επιλέγουν να μην την βλέπουν». Βέβαια, η οπτική αυτή περιορίζεται σε μια μόνο άμεση αναφορά και σε κάποιες έμμεσες τριτοπρόσωπες μέσω του αφηγητή, δίνοντας και το στίγμα της ρεαλιστικής αντιμετώπισης της αναπηρίας από μια μερίδα της κοινωνίας.

Στο σύνολο του αφηγήματος, ωστόσο υπερτερεί η ανάδειξη των θετικών πλευρών των διαφόρων ταυτοτήτων και μέσα από αυτές επιχειρείται η κατανόηση και η θετική στάση απέναντι στην ετερότητα του καθενός, η οποία αποτελεί τελικά πλεονέκτημα με σημαντικό ειδικό βάρος και συμβολή στον κόσμο. Έτσι, τονίζεται από τη μεριά της ηρωίδας με αναπηρία η αξία και η ομορφιά της μοναδικότητας και της ταυτότητας του καθενός (*«Τα τριαντάφυλλα μαζεμένα δίνουν τη δυνατή μυρωδιά τους», «Οι βιολέτες, σεμνές και χαριτωμένες, ομορφίζουν τη γωνιά τους, «Κι οι μαργαρίτες, δυνατές και περήφανες, είναι το καμάρι του κήπου»*).

Επιπλέον, η συγγραφέας περιορίζεται σε μία μόνο αναφορά για αυτά που δεν μπορεί να κάνει λόγω της αναπηρίας της (*«...μια που αυτή δεν μπορούσε να παίζει μαζί τους με τον άνεμο τα ίδια παιχνίδια»*) ενώ σε πολύ περισσότερες για αυτά που μπορεί. Η συγγραφέας προβάλλει ένα πλάσμα που τελικά ξεχωρίζει θετικά σε σχέση με τους υπόλοιπους, ένα πλάσμα ίσως εξιδανικευμένο, ανιδιοτελές, με ιδανικά και αξίες, που ξέρει να συγχωρεί και είναι απαλλαγμένο από κατώτερα ένστικτα και αισθήματα. Η ψυχή της είναι γεμάτη αγάπη για όλους χωρίς διακρίσεις, (*«Κι έλεγε όμορφα λόγια για όλα τα λουλούδια του κήπου, «Τι όμορφος που είναι ο κήπος που ζω και τι ωραία που είναι όλα τα λουλούδια του!»», «Μα εγώ αγαπώ όλα τα λουλούδια...»*).

Έχει μάθει να ζει με την αναπηρία της στην οποία αναφέρεται ελάχιστα ενώ δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στα συναισθήματα και τη γενναία στάση που υιοθετεί απέναντι σε αυτήν. Έχει μεγάλη ψυχική δύναμη, πολλή αγάπη για τη ζωή και δεν παραιτείται, βρίσκει τεχνάσματα ώστε να γεμίζει όσο πιο ευχάριστα γίνεται την ώρα της και να μετατρέπει την μοναξιά σε εποικοδομητικό χρόνο για παρατήρηση και βαθύτερες σκέψεις (*«Για να περάσει την ώρα της, σκεφτόταν και μιλούσε μόνη της... »», «Κι αυτή άνοιγε τα ματάκια της, χαμογελούσε στον ήλιο κι άρχιζε τη μέρα της»*).

Αξίες όπως αυτές της αγάπης, της φιλίας, της συντροφικότητας, της καλοσύνης, της γενναιοδωρίας, της εσωτερικής ψυχικής ομορφιάς, της αισιοδοξίας, της συγχώρεσης και της ίδιας της ζωής με τις χαρές και τις ομορφιές της είναι αυτές που έχουν μεγαλύτερη σημασία και δίνουν κατά κάποιο τρόπο τον ορισμό της ευτυχίας, (*«- ... θέλω να χαρώ μαζί τους την ομορφιά της ζωής», «- Αν μ' αγαπούσαν κι αυτά θα ήμουν πολύ ευτυχισμένη», «- Τι καλά θα ήταν να είχα κάποιο φίλο να μιλώ μαζί του», «-... Η ομορφιά βρίσκεται μέσα σας κι όχι στην εξωτερική σας όψη»*).

Ο Ήλιος το πρόσωπο κλειδί στην ιστορία (*«-Εδώ ρίχνω τώρα το φως μου, για να σας δείξω όλους το δρόμο της αλήθειας»*), είναι αυτός ο οποίος όχι μόνο αποδέχεται τη διαφορετικότητα αλλά εστιάζει στα εσωτερικά χαρίσματα, υπερτονίζοντας τα θετικά στοιχεία της ταυτότητας της Μαργαρίτας που είναι το μεγαλείο και η ομορφιά της ψυχής της, η καλοσύνη και η γενναιοδωρία της και υπεραναπληρώνουν το έλλειμμα της (*«Εγώ που βλέπω πως εκείνο το φύλλο που σου λείπει δεν στερεί τίποτα από την ομορφιά σου», «Γιατί η καλοσύνη που κρύβεις μέσα σου είναι τόσο μεγάλη, που γεμίζει όλα τα κενά που έχει το σώμα το δικό σου και το*

σώμα όλων των λουλουδιών του κήπου σου», «...κι ύστερα άρχισε να στέλνει ένα άρωμα δυνατό που ποτέ λουλούδι δεν έστειλε στη γη, το άρωμα της αγάπης για όλους»).

Ο Ήλιος χρησιμοποιείται ως ένα τέχνασμα για να προβληθεί η χαρισματική προσωπικότητα της μαργαρίτας μέσα από τη συμβολική λάμψη που της χαρίζει με το φως του αλλά και οι πολλαπλές όψεις της ετερότητας και των ταυτοτήτων. Η λάμψη της προσωπικότητάς της παρομοιάζεται με τη λάμψη του ηλιακού φωτός και είναι αυτή που επιφέρει την αλλαγή στάσης των άλλων λουλουδιών και την αποδοχή της μαργαρίτας. Η ροή της ιστορίας επικεντρώνεται επομένως, λιγότερο στις αρνητικές επιπτώσεις της αναπηρίας και περισσότερο στις αρετές, τις αξίες, την αγάπη και την καλοσύνη που αποδεικνύεται ότι είναι αυτές που αναδεικνύουν την πραγματική ομορφιά και τη σχετικότητα κάποιων συμβατικών εννοιών («... Η ομορφιά βρίσκεται μέσα σας κι όχι στην εξωτερική σας όψη», «...Να το πιο όμορφο λουλούδι του κήπου»). Η Μαργαρίτα γίνεται πρότυπο και δίνεται η λύση στην ιστορία με την απόδοση δικαιοσύνης. Η αλλαγή της συμπεριφοράς όλων με την κατανόηση, την αποδοχή και την αναγνώριση της μαργαρίτας οδηγεί σε μια «κανονικότητα», στην αποκατάσταση της τάξης και την αλλαγή της ταυτότητας του κήπου, («... Το πιο καλό λουλούδι του κήπου», «Τα άλλα λουλούδια κατάλαβαν ... και δε μίλησαν...», «...κι η μαργαρίτα χαμογέλασε κι ύστερα δάκρυσε...», «Κι αφού όλα τα παράξενα σταμάτησαν... κι ο ήλιος πήγε στην κανονική του θέση στον ουρανό...ο κήπος είχε πια αλλάξει»).

Συμπεράσματα

Η άγνοια και η παραπληροφόρηση που έχουν τα παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας σε θέματα αναπηρίας οδηγούν σε προκατάληψη και λανθασμένη αντιμετώπιση των ατόμων με αναπηρία και σε οτιδήποτε φαίνεται διαφορετικό από αυτό που έχουν συνηθίσει. Τα μικρά παιδιά έχουν την τάση να επηρεάζονται από τις αντιδράσεις και προκαταλήψεις των άλλων, είτε αυτές εκφράζονται λεκτικά είτε μη λεκτικά. Η κατανόηση της οπτικής ενός άλλου ατόμου δεν είναι καθόλου εύκολη υπόθεση για τα μικρά παιδιά και αναπτύσσεται καθώς ωριμάζουν βιολογικά, γνωστικά και κοινωνικά. Μέσω της ανάλογης διαπαιδαγώγησης στην οικογένεια και το σχολικό περιβάλλον αποκτούν κοινωνική επίγνωση και μαθαίνουν να εκτιμούν την ποικιλομορφία.

Ένα ιδιαίτερα χρήσιμο εργαλείο για την επίτευξη των παραπάνω στόχων είναι τα κείμενα της Παιδικής Λογοτεχνίας, που φέρνουν τα παιδιά σε επαφή με δύσκολα κοινωνικά θέματα όπως η διαφορετικότητα και η αναπηρία. και ταυτόχρονα βοηθά τα παιδιά να βρίσκουν απαντήσεις, τρόπους αντιμετώπισης και επίλυσης προβλημάτων και κρίσεων και μάλιστα πριν αυτά προκύψουν στην πραγματική ζωή. Το παιδί βάζει τον εαυτό του στη θέση των λογοτεχνικών χαρακτήρων, ταυτίζεται ή αποστασιοποιείται, κατανοεί, ευαισθητοποιείται, υιοθετεί πρότυπα και συμπεριφορές. Αρκεί βέβαια ο εκάστοτε συγγραφέας να τα διαχειρίζεται με κατάλληλο παιδαγωγικό τρόπο κάτι που διαπιστώνουμε ότι μάλλον επιτυγχάνεται στο υπό μελέτη λογοτεχνικό κείμενο γεγονός που αποτελεί και το ζητούμενο. Επίσης, η «πολιτικά ορθή» και όχι η «στερεοτυπική» γλώσσα της Παιδικής Λογοτεχνίας είναι επίσης σημαντική, μια και οι λέξεις απεικονίζουν τις θέσεις και τις πεποιθήσεις των ατόμων και άρα μεταφέρουν ισχυρά μηνύματα που μπορούν να διαμορφώσουν στάσεις. Θεωρείται ότι σε γενικές γραμμές αυτό επιτυγχάνεται.

Στο κείμενο υπάρχει κυρίως τριτοπρόσωπη αφήγηση που εστιάζει περισσότερο στη στάση ζωής της μικρής μαργαρίτας, στα συναισθήματα και στον

τρόπο που βιώνει τον κόσμο γύρω της και λιγότερο στην εικόνα της αναπηρίας της. Δεν λείπει όμως και η πρωτοπρόσωπη αφήγηση και ο διάλογος που για τη θεωρία της αφήγησης προσδίδει σε αυτόν που αφηγείται περισσότερη συναισθηματική δύναμη και έμφαση στο δικό του προσωπικό τρόπο θέασης των πραγμάτων, ενώ προκαλείται πολύ πιο εύκολα η διαδικασία ταύτισης και εσωτερίκευσης προτύπων και συμπεριφορών στον αναγνώστη (Κατσανούλη, 2002: 50). Επιπλέον, παρότι στο κείμενο υπάρχουν στερεοτυπικές εκφράσεις και στάσεις οίκτου ή μη αποδοχής, αυτές είναι περιορισμένες σε σχέση με τον θαυμασμό και τον σεβασμό που επιδεικνύεται για το σύνολο τις προσωπικότητας του ατόμου με αναπηρία. Προωθείται η θετική εικόνα του ατόμου και δίνεται προτεραιότητα στην προβολή χαρισμάτων και αξιών ενώ η αναπηρία έχει δευτερεύουσα θέση και δεν είναι αυτή που καθορίζει αποκλειστικά την ταυτότητα του ατόμου. Επίσης, σημαντικό είναι το γεγονός ότι όλα αυτά επιτυγχάνονται με τρόπο αβίαστο χωρίς διδακτισμό και ηθικολογίες.

Τέλος, δίνεται έμφαση στην επιτυχία, την αισιοδοξία και την ευτυχία και όχι στην αποτυχία, στην παραίτηση και τη μιζέρια γεγονός που μπορεί να ανακουφίσει, να λυτρώσει και να επηρεάσει θετικά το μικρό παιδί μέσα από την ταύτιση με τους ήρωες.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αντωνίου, Δ., Συμεωνίδου, Σ. (χ.χ.). Διαφορετικότητα και παραμύθι: Μια διδακτική προσέγγιση. *11ο Συνέδριο Παιδαγωγικής Εταιρείας Κύπρου*, σσ.161-168. Διαθέσιμο στο: http://www.pek.org.cy/_2010/pdfs/51.pdf. Ανακτημένο στις 1/2/2016.
- Blaska, J. (2003). *Using Children's Literature to Learn about Disabilities and Illness*. Troy, NY: Educator's International Press.
- Γιαννικοπούλου, Α. (2008). *Στη χώρα των χρωμάτων. Το Σύγχρονο Εικονογραφημένο Παιδικό Βιβλίο*. Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Γκότοβος, Ε. Α. (2002). *Εκπαίδευση και ετερότητα. Ζητήματα Διαπολιτισμικής Παιδαγωγικής*. Αθήνα: Μεταίχμιο. σσ. 55 - 79.
- Cummins, J. (2005). *Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση. Εκπαίδευση με σκοπό την ενδυνάμωση σε μια κοινωνία της ετερότητας*. Αθήνα: Gutenberg. σσ. 47 - 73, 75-95, 161-197, 199-237 & 239-259.
- Δημάση, Μ. (1996). *Τα Ελληνόγλωσσα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου και η εθνική και θρησκευτική ταυτότητα των Ελληνοπαίδων*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Δημάση, Μ. (2010). Κειμενικά είδη και δια-πολιτισμική ανάγνωση των εγχειριδίων γλωσσικής διδασκαλίας του Γυμνασίου. Στο Π. Καμπάκη-Βουγιουκλή, Μ. Δημάση(Επιμέλεια), Πρακτικά του Συνεδρίου, *Ζητήματα Διδακτικής της Γλώσσας*, Κομοτηνή 7-8 Μαΐου 2010. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, 2012, σσ. 27-54.
- Κανατσούλη, Μ. (2002). *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας σχολικής και προσχολικής ηλικίας*. Δεύτερη έκδοση. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Καρακίτσιος, Α. (χ.χ.) *Λογοτεχνία και πραγματικότητα. Η περίπτωση της ειδικής αγωγής*, (άρθρο). Διαθέσιμο στο: <http://anagnostis.weebly.com/>. Ανακτημένο στις 1/2/2016.

- Καρακίτσιος, Α. (2001). Παιδική Λογοτεχνία και Ειδική Αγωγή. Στο Τζουριάδου, Μ. (επιμέλεια), *Πρώιμη παρέμβαση. Σύγχρονες τάσεις και προοπτικές*, σσ. 328-364. Θεσσαλονίκη: Προμηθέας.
- Καρακίτσιος, Α. & Μαναβόπουλος, Κ. (2001). Η ευαισθητοποίηση των παιδιών προσχολικής ηλικίας σε προβλήματα παιδιών με ειδικές ανάγκες μέσα από τη διδασκαλία κειμένων παιδικής λογοτεχνίας. Στο Ε. Τάφα, (επιμέλεια), *Πρακτικά του Συνεδρίου Η έρευνα στην προσχολική ηλικία*, τ. 1, σσ. 135-150. Αθήνα: Δαρδανός.
- Κυριαζή, Ν. (2009). *Η Κοινωνιολογική Έρευνα: Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, (εκδ.14η). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Λαλαγιάννη, Β. (2003). *Αναπαραστάσεις του Αφρικανού στην Παιδική Λογοτεχνία*. Διαδρομές, 9-10, Άνοιξη - Καλοκαίρι.
- Μπονίδης, Κ. (2004). *Το Περιεχόμενο του Σχολικού Βιβλίου ως Αντικείμενο έρευνας. Διαχρονική Εξέταση της Σχετικής έρευνας και Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Mason, J., (2003). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, επιμ. Νότα Κυριαζή, μτφ. Δημητριάδου Ελένη. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Ντόβα, Δ. (2012). Η αναπαράσταση της αναπηρίας στα εικονογραφημένα βιβλία. Στο Κ. Μαλαφάντης, Θ. Μπάκας, (επιμέλεια), *Βιβλίο Περιλήψεων 8ου Πανελληνίου Συνεδρίου Παιδαγωγικής Εταιρίας Ελλάδος 2-4 Νοεμβρίου 2012, Ελληνική Παιδαγωγική & Εκπαιδευτική Έρευνα*. Ιωάννινα, 2012. Διαθέσιμο στο <http://www.pee.gr/wp-content/uploads/abstract-book.pdf>. Ανακτημένο στις 1/2/2016.
- Παντελιάδου, Σ. (1991). *Εισαγωγή στην Ειδική Αγωγή. Σημειώσεις*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ-Υπηρεσία Δημοσιευμάτων.
- Παπαντωνάκης, Γ. (χ.χ.). *Λογοτεχνία και Παιδική Λογοτεχνία* (Πανεπιστημιακές Σημειώσεις). Ρόδος. Διαθέσιμο στο: <http://www.rhodes.aegean.gr/ptde/personel/papantonakis/>. Ανακτημένο στις 20/1/2016.
- Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, Λ. (1990). *Η παιδική λογοτεχνία στην εποχή μας*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Συμεωνίδου, Μ. (1990). Η Μαργαρίτα. Στο Α. Πολυδώρου, Ν. Αναστασιάδου & Α. Χριστοφόρου (Επιμ.). *Κυπριακό Ανθολόγιο Δημοτικού Μέρους Α', Τάξεις: Γ' & Δ', 163-165*. Λευκωσία: Εκδ. Υ.Α.Π. Διαθέσιμο στο <https://diorisimoi.moec.gov.cy/index.php/el/se-dde>.
- Τζουριάδου Μ. (1993) *Εισαγωγή στην ειδική Αγωγή* (Πανεπιστημιακές Σημειώσεις). Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, Υπηρεσία Δημοσιευμάτων.
- Tawney, R.H. (1964). *Equality*. London: George Allen & Unwin
- Χατζησαββίδης, Σ. (2002). *Η Γλωσσική Αγωγή στο Νηπιαγωγείο - Δραστηριότητες για την καλλιέργεια της επικοινωνιακής ικανότητας και του γραμματισμού*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Παράρτημα

Κατάλογος βιβλίων προσχολικής - πρώτης σχολικής ηλικίας με θέμα την αναπηρία

Στη συνέχεια παρατίθεται ενδεικτικά ένας κατάλογος με έργα Παιδικής Λογοτεχνίας που αναφέρονται στην αναπηρία και θα μπορούσαν να αποτελέσουν αφορμή για

- ενασχόληση με το θέμα και για δημιουργικές δραστηριότητες ενσυναίσθησης σε παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας⁵.
- Συμεωνίδου Μαρία, *Η Μαργαρίτα*, από το Κυπριακό Ανθολόγιο Δημοτικού Μέρους Α' (Τάξεις: Γ' & Δ') - σωματική αναπηρία.
- Weninger Brigitte, *Ένας για όλους και όλοι για έναν*, εκδ. Πατάκης - σωματική αναπηρία.
- Μερκούριος Αυτζής, *Θέλω μόνο να παίζω μαζί σου*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα - σύνδρομο Ντάουν.
- Wojtowicz Jen, *Τα παιδιά των λουλουδιών*, εκδ. Επόμενος Σταθμός - σωματική αναπηρία.
- Πουλάκης Πέτρος, *Ο Αυτός*, εκδ. Κάστωρ - αυτισμός.
- Γκρέκου Γλυκερία, *ο Φοίβος και ο άλλος Φοίβος*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα - κινητική αναπηρία.
- Σταματοπούλου Ιωάννα, *Μόζα η γάτα*, εκδ. Κέδρος - κινητική αναπηρία.
- Σταματοπούλου Ιωάννα, *Το βουνό των νάνων*, εκδ. Κέδρος - σύνδρομο Ντάουν.
- Σταματοπούλου Ιωάννα, *Η μάγισσα Αμπουλίνα*, εκδ. Κέδρος - κινητικά προβλήματα.
- Σταματοπούλου Ιωάννα, *Η λευκή Μόλι*, εκδ. Κέδρος - προβλήματα ακοής.
- Σταματοπούλου Ιωάννα, *Μία μαγική νύχτα*, εκδ. Κέδρος - προβλήματα όρασης.
- Χελφτ Κλοντ, *Μια αδερφούλα με ειδικές ανάγκες*, εκδ. Άγκυρα - σωματική αναπηρία.
- Μάστορη Βούλα, *Δωριλένια*, εκδ. Πατάκης - προβλήματα ομιλίας.
- Γουίλις Τζιν, *Η Αργυρώ γελάει*, εκδ. Πατάκης - κινητική αναπηρία.
- Μάρρα Ειρήνη, *Το μυστικό τραγούδι της Μάτας*, εκδ. Πατάκης - σωματική διαφορά.
- Σέλιγκ Μπάρμπαρα, *Δεν είμαι τόσο αλλιώς από τους άλλους*, εκδ. Δωρικός - κινητική αναπηρία.
- Μάστορη Βούλα, *Το γιγαντοδαχτυλάκι του Λέανδρου*, εκδ. Μίνωας - κινητική αναπηρία.
- Πατρόκλου Λίλα, *Τα άταχτα πλοκάμια*, εκδ. Κάστωρ - παροδική αναπηρία.
- Καραγιάννη Θεοδοσία, *Ο τρυφερούλης Μικροφτερούλης*, εκδ. Δαρδανός - νοητική διαφορά.
- Κέιβ Κάθριν, *Το κάτι άλλο*, εκδ. Πατάκη - σωματική διαφορά.
- Βαρελλά Αγγελική, *Τα παπουτσάκια που λένε παραμύθια*, εκδ. Άγκυρα - κινητική αναπηρία.
- Μάρρα Ειρήνη, *Ο μικρός Ντουπ*, εκδ. Πατάκη - σωματική διαφορά.
- Μάττα Μερόπη, *Η κουκουβάγια με τα χρυσά φτερά*, εκδ. Ζήττη - κινητική αναπηρία.
- Γκότση Ανδριανή, *Η Μονοστάλακτη*, εκδ. Γράμμα - σωματική διαφορά.
- Κωνσταντινίδου Μαριέλα, *Ο Νιφάδας και η Γλώση*, εκδ. Ρώσση - σωματική ατέλεια.
- Λότη Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, *Ένας μήνας σαν όλους τους άλλους*, εκδ. Ψυχογιός - σωματική αναπηρία.
- Πριοβόλου Ελένη, *Ένα χελωνάκι χωρίς καβούκι*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα - σωματική αναπηρία.
- Φραγκιά Μαρία, *Ο Δαχτυλοκούτσικος*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα - σωματική αναπηρία.

⁵ Πηγή: <http://www.lovebaby.gr/component/catalog/node/518.html>